

SÁRKÖZY PÉTER

Az olasz Risorgimento harcai a XIX. századi magyar irodalomban

BEVEZETÉS

(*Jó magyarnak lenni – 2011-ben Itáliában*)

dén ünnepli (majdnem) egész Itália az egységes Olaszország kikiáltásának 150. évfordulóját. Az olasz városok, falvak már egy éve zöld-fehér-piros zászlóerdőben pompáznak. Egymást követték a helyi és állami ünnepek, tudományos tanácskozások,¹ melyek során sok szó esik az olasz egység megteremtésének európai összefüggéseiről és következményeiről, így természetesen a magyar és olasz nemzet 1840-től a hetvenes évekig tartó közös küzdelméről az önálló olasz és magyar nemzetállam megteremtéséért.

1848/49-ben a piemonti Szárd Királyság csapatai a milánói felkelők segítségével siettek, ám kétszer is súlyos vereséget szenvedtek a Habsburg-hadseregtől. Tíz évvel később, 1859-ben viszont, III. Napóleon francia csapatai segítségével, Solferinónál sikerült megverniük a Gyulai Ferenc tábornagy által vezetett osztrák hadsereget, és elérni Milánó és Lombardia csatlakozását az olasz királysághoz, melyet 1860-ban népszavazás útján a közép-olaszországi kis államok (Mantova, Parma, Firenze) követtek. Ugyanennek az évnek tavaszán futott ki a genovai kikötőből két hajó, rajta Giuseppe Garibaldi ezer önkéntesével (*I mille di Garibaldi*), hogy Szicíliában partra szálljanak, és megdöntsék a Dél-Itáliai Bourbon királyságot. Garibaldi és a magyar Türr István csapatai hamar felszabadították egész Szicíliát, szeptember 17-én elfoglalták Nápolyt, majd a Volturno folyónál döntő vereséget mértek a nápolyi király hadseregére. Ezt követően került sor november 7-én Garibaldi és Viktor Emánuel idő közben odasietett seregeinek találkozására, és Garibaldi jelképesen átadta Dél-Olaszország „kulcsait” a leendő olasz királynak. Így kerülhetett sor 1861. március 17-én a torinói parlamentben az egységes Olasz Királyság kikiáltására.

Már ötven évvel ezelőtt is nagy ünnepeket rendeztek az olasz egység megteremtésének százéves évfordulóján, ám idén a másfélszázadik évforduló még nagyobbra sikerült, és megható volt látni és tapasztalni, hogy ebben az össznépi ünnepségsorozatban milyen lelkesen vett részt az olasz lakosság (legnagyobb része), ezzel határozott választ adva a jelenlegi koalíciós kormánypárt, az Északi Liga szeparációs törekvéseire, az olasz nemzeti öntudatot provokáló megnyilvánulásaira.

Jó volt magyarnak lenni 2011-ben Olaszországban! Látni, hogy egy nép, egy nemzet büszke arra, hogy ezerötven év megosztottság, idegen hatalmaktól való függés után, minden gazdasági, politikai és erkölcsi válság ellenére Itáliában „él nemzet a hazán”. Büszke arra, hogy olasz. Nem tagadja meg szűkebb pátriáját, Venetót, Toszkánát, Laziót, Calabriát, használja az egymástól évszázadokon át elzárt tartományok jellegzetes nyelvhasználatát, dialektusait, kulturális örökségét, de emellett éppúgy, mint hajdan Dante, Petrarca vagy Machiavelli, büszke arra, hogy olasz, hogy egy nagy, több mint másfélszáz éves nemzeti közösség és műveltség része.

Öröm volt látni, hogy nemcsak „a süket hivatal”, az állam ünnepelt. Az ünnepeket a legtöbb helyen a kis közösségek, az önkormányzatok, a civil szerveződések rendezték, a köztisztviselők álló olasz államfő erkölcsi támogatásával, sokszor az Északi Ligát is magában foglaló Berlusconi-kormány ellenében. A házak fellobogózva, az üzletek kirakataiban kokárdák, nemzeti színben úszott egy éven át az egész ország. Torino és más olasz

városok főterei, mellékutcai egyaránt a magyar szemnek piros-fehér-zöldnek látszó zászlóerdőben úsztak. Háromszínű nyalókát szopogatnak a kisgyerekek, a csinos fiatal lányok nemzetiszínű táskával a hónuk alatt járnak-kelnek az utcákon, a robogókon ülő fiúk fején trikolóros bukósikak. A nemzeti válogatott sportolói teli torokból éneklék a *Szózat*nál is nehezebben énekelhető olasz himnuszt. Látszik, hogy tiszta szívből örülnek annak, hogy minden gazdasági válság, politikai krízis ellenére: olaszok. És ez, remélhetőleg, erőt fog adni ahhoz, hogy úrrá legyenek a politikai, gazdasági és erkölcsi gondokon, és továbbra is az európai szabad és boldog népek családjába tartozhassanak. Jó lenne, ha mi magyarok is végre egyszer ugyanilyen boldogan és büszkén érezhetnénk magunkat otthon magyarnak, hogy ezer év után, minden balszerencse közt is élünk, létezzünk, és együtt ünnepelehetjük a kivívott szabadságot olasz testvéreinkkel, akikkel százötven évvel ezelőtt együtt küzdöttünk nemzetünk léteért.

AZ 1848/49-ES FORRADALMAK MAGYAR-OLASZ KAPCSOLATAI

Az 1848-as forradalmat megelőző időkben Magyarország csak a nagyobb európai tervekkel és látószöggel rendelkező politikusok számára, mint Giuseppe Mazzini, volt csak „érdekes”, főleg azért, mert akkor már száz éve magyar csapatok állomásoztak a Habsburg Birodalomhoz tartozó északi olasz tartományok területén.² Ugyanilyen okok miatt foglalkoztatták az itáliai politikai helyzet eseményei a magyar reform-országgyűlések néhány képviselőjét, illetve az Itáliában hosszabb ideig tartózkodó vagy utazást tett magyar értelmiségieket.³ Konkrét politikai kapcsolatfelvételt ekkor azonban nem kerül sor, és a korabeli olasz kulturális élet és irodalom eseményeinek is csak néhány útleírásban vagy Széchenyi István *Naplójában* maradt nyoma. Igaz, a *Tudományos Gyűjtemény* és más magyar folyóiratok is (*Felső Magyar Országgi Minerva*) lassan kezdik felfedezni Olaszországot és a korabeli olasz irodalmat, melynek nagy népszerűsítője és tolmácsolója a Petőfi-kritikáiról elhíresült Császár Ferenc lesz, aki tízéves fiumei tanári tevékenysége után a magyar tudományos életben az olasz irodalom „hivatalos tolmácsolója” szerepet fogja betölteni haláláig, ahogy azt Szontágh Gyula megjelölte számára a Kisfaludy Társaság 1845-ei közgyűlésén.⁴

Az események az 1848/49. forradalmi esztendőben felgyorsultak. Igaz, az olasz politikusok eleinte még haboztak, hogy a szláv és román önállósodási törekvéseket támogassák-e a magyar csapatok olaszországi küldéséhez hozzájáruló magyar országgyűléssel szemben, de az Ausztria-ellenes magyar szabadságharc kibontakozásával a magyarbarátság egyértelművé vált a demokratikus olasz politikai közvéleményben.

A piemonti kormány Magyarországra küldi Alessandro Monti ezredet, aki diplomáciai tárgyalásai mellett egy ezerfős olasz légiót szervez a Habsburg-seregekből dezertált olasz katonákból, mely ténylegesen részt vett az utolsó magyarországi hadműveletekben.

Ugyanakkor Olaszországban is létrejöttek az első magyar századok Velencében Winkler Lajos százados, Piemontban az átállt Türr István ezredes szervezésében. Tíz évvel később már egy igazi magyar ezred (légió) szerveződött a Piemonti-Szárd Királyságban a Genovába érkezett Kossuth Lajos és tábornokai szervezésében a Habsburg-ezredekbeől megszökött magyar katonákból és tisztekből. Az „Olaszhoni magyar hadseregnek” állománya már három-ezerkétszáz főből állt.

Az olasz szabadság ügyének leglelkesebb képviselője Magyarországon 1848/49-ben kétségtelenül Petőfi volt. 1848 februárjában, a palermói felkelés hírére ódat ír *Olaszország*hoz, melyben már *fényesebben csillog a kard a láncoknál*, és melyben a *Szabadság Istenét* kéri, hogy segítse meg a harcba szálló olasz népet:

*Megunták végre a földön csúszást,
Egymás után mind talpon termenek.
A sóhajokból égi háború
Lett, s lánc helyett most kardok csörögnek,
S halvány narancs helyett a déli fák
Piros vérrózsákkal lesznek tele –
A te dicső szent katonáid ők,
Segíts őket, szabadság istene!*

Egy hónap se telik el, és a Petőfit követve ezrek esküdnek a *magyarok istenére*, és kéri a *régi kardot*, mely a láncnál *jobban ékesíti a kart*. 1848 nyarán pedig keményen bírálja a magyar kormányt a felelőtlen olasz politikájáért, és Vörösmartyval is szakít, amikor megtudja, hogy a *Szózat* költője is megszavazta a magyar csapatok olaszországi felhasználását.⁵ Nem tudjuk, hogy mindez ismeretes volt-e az olasz közvélemény előtt, de az biztos, hogy a forradalmár, szabadságharcos költő csatatéri halála igen nagy visszhangot kapott az 1849-es kudarcból lassan felocsúdó Itáliában. 1861-ben jelent meg Aleardo Aleardi hét énekből álló eposza *I sette soldati* az európai szabadságharcokban elesett hét katonáról, melyben emléket állít a segesvári csatatéren eltűnt Petőfi Sándor alakjának is, akiről nem tudni, hogy elesett-e, vagy elhurcolták az oroszok Szibériába:⁶

*E tu, Sándor, perivi,
Dei carmi favorito e de la spada
Mentre l'arco degli anni e di fortuna
Poetando salivi.⁷*

Petőfi olaszországi kultuszának igazi elindítója, a *Risorgimento* korának nagy nemzeti költője, Giosuè Carducci volt, aki Petőfit az európai szabadság Tírteuszának nevezte. A Petőfihez hasonlóan a római köztársaság védelmében 1849-ben hősi halált halt olasz költőről, Goffredo Mameliről írt tanulmányában az olasz nemzeti himnusz szerzőjét Petőfihez hasonlítja, akit mint a bor, a szerelem és a szabadság dalnokának mutatja be, aki, hasonlóképpen Theodor Körnerhez és Mamelihez, képes volt életét áldozni eszméiért, a szabadság ügyéért.⁸ Carducci hatására igazi Petőfi-kultusz jött létre Itáliában, olyannyira, hogy a XIX. század nyolcvanas éveiben Petőfi az egyik legtöbbet fordított külföldi költőnek számított. Olaszországban és Sziáliában egy valódi Petőfi-iskola alakult ki fordítóiból (Giuseppe Cassone, Tommaso Cannizzaro, Giuseppe Galati), akiket majd a fiemei olasz fordítói iskola tagjai követnek.⁹ Az iskola utolsó tagja a torinói magyar tanszék alapítója, Paolo Santarcangeli volt (1909–1995), akinek Petőfi válogatott verseinek utolsó olasz kiadása is köszönhető.¹⁰

Petőfi nagy sikere révén fedezték fel a XIX. század végén Olaszországban a magyar irodalmat. A század utolsó évtizedeiben egymást követték Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Mikszáth Kálmán regényeinek, színműveinek olasz fordításai, melyben igen nagy szerepet játszottak a magyar koronához tartozó többnyelvű város, Fiume olasz és magyar nemzetiségű fordítói (Silvino Gigante, Umberto Norsa, Balla Ignác, Mario Brelich, Antonio Widmar stb.). Ebből következett, hogy a két világháború közti korszakban a magyar regény és színház Olaszországban az egyik legfordítottabb külföldi irodalomnak számított.¹¹

MAGYAROK AZ OLASZ RISORGIMENTO HARCAIBAN

1849-ben mind az olaszországi, mind a magyarországi forradalmakat leverték. A különbség azonban jelentős volt. Magyarországon a szabadságharc leverését véres megtorlás és tíz éven át tartó katonai diktatúra követte, amíg Itáliában létezett egy olyan állam, a Piemonti

Szárd Királyság, ahol az olasz egység hívei és az európai szabadságharcok emigránsai, köztük Garibaldi és sok magyar, menedékre találhattak, erőt gyűjtve készülhettek az Ausztriával való leszámolásra. 1859-ben került sor a végső kenyértörésre a III. Napóleon francia csapatai által támogatott piemonti királyi hadsereg és a Monarchia között Lombardia felszabadításáért. A olasz–osztrák háborúban részt vettek Garibaldi önkéntesei, és sok magyar emigráns is. Kossuth Lajos is Genovába érkezett, megbízásából Klapka tábornok vezetésével több mint háromezer fős magyar légió (*Magyar sereg olasz honban*) szerveződött. A solferinói csatát – melyben több magyar tiszt (köztük a súlyos sebet kapott Türr István) is részt vett Garibaldi oldalán – a villafrancai béke követte, melyben Ausztria lemondott Milánóról és Lombardiáról, és Kossuth követelésére, szabad hazatérést biztosított (a hadjáratban végül bevetésre nem került) magyar légió katonáinak. De sok magyar, mindenekelőtt a piemonti hadsereg állományába került tisztek, továbbra is Itáliában maradtak, és tevékenyen részt vettek 1860-ban Garibaldi szicíliai expedíciójában, a dél-olaszországi Bourbon-királyság megdöntésében és az 1861-ben kikiáltott egységes Olasz Királyság megvalósításában.

Garibaldi és követőinek, köztük a hősi halált halt Tüköry Lajosnak és Garibaldi tábornokának, Türr Istvánnak, hamar Magyarországon is híruk kelt. Legendák és álhírek terjedtek, hogy Klapka, Türr és Garibaldi vezetésével a Dunán vagy a Román királyság felől betörnek a felszabadító csapatok Magyarországra is. A nép ajkán népdalok dicsőítették Kossuth és Garibaldi nevét, és hirdették, hogy Garibaldi, Kossuth, Klapka, Türr „mind be fognak jönni”:

*Garibaldi csárdás kiskalapja
Nemzetiszín szalag vagon rajta
Nemzetiszín szalag vagon rajta
Kossuth Lajos neve ragyog rajta”*

*Kossuth, Klapka, Türr
Mind be fognak jönni
Gyerünk a hazáért
Fegyverrel harcolni,
Éljen Garibaldi!*

De az álmok, álmok maradtak éppúgy, mint Kossuth Dunai-konföderációs terve. Klapka tábornok katonai akciója kudarcba fulladt, hasonlóképp Garibaldi 1863. évi újabb expedíciója, amikor a nemzetközi helyzettel nem törődve, megpróbált önkénteseivel Róma felszabadítására indulni, de Aspromonte hegyei között a királyi csapatok golyózápora megállította az ősz vezért, akit sebesülése után Caprera szigetére internáltak. Ausztria beleegyezett Velence átadásába, végül 1870-ben az olasz királyi csapatok, kihasználva a francia–porosz háborút, nagyobb vérontás nélkül bevonultak Rómába, megdöntötték a pápai államot, és ezzel Olaszország egyesítése majdnem teljesen befejezetté vált.¹²

1860 után a magyar ellenzék felhagyott a fegyveres ellenállás gondolatával, és politikai eszközökkel kereste a lehetőségét az 1848-as törvények és az önálló magyar államiség visszaállításának, mely az 1867-es kiegyezéssel meg is valósult. Mindez, természetesen, nem jelentette azt, hogy a magyar közvélemény felhagyott volna a régi ideálokkal. Továbbra is szívesen emlékezett az 1848/49-es korszak eseményeire és az olasz egységért folytatott harcokban részt vevő garibaldista magyarokra.

A közelmúlt legnagyobb krónikása Jókai Mór volt, aki a kiegyezést követő évben írta meg nagy regényét a magyar szabadságharcról, a *Köszívű ember fiait* (1869), miközben több regényében minduntalan szerepelteti az olaszországi *Risorgimento* eseményeit is, így európai távlatot adva magyar meséinek. A század elején játszódó *Eppur si muove*-ban (1872) Jenőy Kálmán szerelme után Itáliába utazik, és ott a carbonari mozgalom tagjaitól kap segítséget (*Abol a citromfa virít*).

Két korábbi regényében, az 1869-ben kiadott *Szerelem bolondja*-ban és az 1870-ben megjelent *Fekete gyémántok*-ban, melyet Jókai akkor írt, amikor az olasz királyság csapatai épp Róma elfoglalására készültek, többször visszatér az olasz egység megvalósulásának nem elmentmondásmentes folyamata, melynek bemutatásában, megítélésben szerintem, nem kis szerepet játszott a kálvinista írónak pópák és katolikus egyház politikai hatalma iránt érzett ellenesze.

A *Fekete gyémántok* „Két gyermek” című fejezetében Párizsban vagyunk, ahol az énekesnővé lett egykori magyar bányászlány, Evelina, rá akarja venni honfitársait, a fiatal magyar zongoristát, Árpádot, hogy lépjen fel vele együtt egy „jótékonsági” koncerten, melynek bevételét az olasz királyi csapatok által fenyegetett Róma védelmére ajánlották fel a rendezők. De a fiatal magyar zongorista nem hajlandó erre:

- Mit? Talán valami római zuávtoorzó koncert készül?
- No, igen! Én rendezem.
- Én abból nem eszem.
- De hát miért nem?
- Miért? Azért, mert én Garibaldi ellen nem muzsikálok.
- Óh! Maga hallatlan ostoba gyerek! Hogy nem muzsikál Garibaldi ellen!
- Nem! Nem! – tüzelt a fiú, s hogy nagyobb nyomatékot adjon ellenkezésének, fölszakította mellényét a keblén, s azt kétfelé nyitva odamutatta Evelinának.
- Látja ezt?
- Vörös ing volt azon.
- Evelina féktelenül nevetett azon.
- E bizony vörösinges lett! Még megérem, hogy el is megy garibaldistának.
- El is mentem volna régen, ha az anyámat nem nézném.
- [...]
- Árpád azután kalapját vette, s tréfásan mondá Evelinának:
- No, csak énekeljen ön össze egy csoport zuávot Merode úrnak, majd mi meg Garibaldival szétmuzsikáljuk őket.”¹³

A regény következő, egyik legromantikusabb, ma már kicsit groteszknek ható fejezetében (*Immaculata*), Sámuel apát arra akarja rávenni Evelinát, hogy legyen a gazdag Waldemár Sondershain bankár szeretője, mert a bankár csak ezzel a feltétellel fizetné ki a Róma védelmére toborzott afrikai zuáv katonák zsoldját:

- Micsoda? Ön nem akarná ezt megtenni? – szólt az apát úr szent haragra gerjedve. – Ön nem gondol arra, hogy egy magas cél elérése egyetlen szavába kerül? Ön engedné a szentszéket összeomlani, az Angyalvárra a hitetlenek vörös zászlóját a levett kereszt helyébe tüzetni, a szenteket helyeikből ledobatni csupán egy asszonyi szeszély miatt?

Evelina széttárta két karját, mintba küzdelemre menne egy kízó óriással, s elszántan kiálta fel:

– Nem szólhatok azzal az emberrel!

Sámuel apátot most már bosszantotta ez a szeszélyesekedés... – Én meg nem foghatom önnek az ellenszenvét. Hisz Sondersbain herceg semmi tekintetben sincs hátrányban azon férfiak mögött, akiket ön eddig magánál elfogadott.

E megbántásra hevesen megragadta Evelina a pap kezét, s a szív visszatartóztathatatlan önfel-leadségével mondta neki e szokat:

– Uram! Én még leány vagyok!

A pap bámulva tekintte rá.

Az égő arc, melyet bánatpirulva fordíta félre a bölgy, a száz szemlesütés, a gyermekzokogás eskü-dött mellette, hogy igazat mondott.

A pap nagyot sóhajtott.

Égész nagyságát, egész dicsőségét köddé foszlani érezte e szó előtt.

Hisz ez nagyobb eszme az Angyalvárnál!

Egy nő, a „talon rouge”-zsál a lábán s a mirtusszal a fején.

A kurtizán és az immaculata.

És a pap érté a „Sphinx” talány nyitját legjobban.

A pap kiütve érezte magát pályaköréből e szó által.

Saulust a villám nem térítette meg jobban.

Érezte. Hogy mindaz, amiről férfi álmodhat nagyot, lebetetlent, dicsőségről, magasságról, bata-lomról, világ előtti bírról: füst és pára abhoz a magassághoz, abonnan most ez az asszony öbozzá alábeszélt.

A pap eltávozott. Fel sem kereste Kaulmant többé. Jegyet váltott a vasútra, s elzárta magát csendes kolostorába. Nem hallott felőle a világ többé semmit.”¹⁴

A *Szerelem bolondjai* Jókai-regény második fejezete szintén Itáliában játszódik tíz évvel korábban, 1860-ban. A történet egy a nápolyi királyné fényképébe beleszerető magyar fiatal-ember, a „szerelem bolondjának” kalandját írja le, aki, miközben Garibaldi és II. Viktor Emanuel csapatai Gaeta erődjét ostromolják, azt veszi a fejébe, hogy látni akarja a fénykép-ről megismert csodálatos hölgyet, aki férjével, az utolsó Bourbon királlyal együtt, az ostromolt városban talált menedékre. Rómába utazik, ahol egy magánhadserget szervez brigantikból, akik végigrabolva, végiggylkolva fél Lazio tartományt, jutnak el Gaeta alá, ahol a „szerelem bolondja” be akar jutni a várba, hogy végre „előben” is láthassa álmai asszonyát. Harcba keverednek a piemonti csapatokkal, és az örült magyar, aki a saját csapata által elkövetett sok szörnyűség láttán már megöszült, előbb golyót kap a lábába, melyet amputál-ni kell, majdnem felkasztják, de szenvedése miatt cserében megcsókolhatja az őt betegágyánál meglátogató ideáljának, a nápolyi király szép osztrák feleségének a kezét. A keserű mese így ér véget: *Megnyertem imádott ideálomnak – egy kézcsokját. És kaptam érte egy falábat. És vala-bányszor a tükörbe tekintek, és a fehér csimbókokat meglátom hajam, szakállam között, eszembe jutnak a malomba égett nő és csecsemő alakjai; és a felégetett majorházak, akiknek tulajdonosai ne-kem nem vétettek semmit. És valahányszor nyakkendőmet felkötöm, egy vékony veres vonal a nya-kamon eszembe juttatja, hogy már én egyszer a másvilágon is voltam. És mindezt azért, hogy egy királynénak, ki nekem eszményképem, egy kézcsokjára szert tehessek.*¹⁵

Az 1877-ben írt *Egy az Isten* című Jókai-regénynek első része mindvégig Olaszországban, Rómában játszódik, az 1848. évi római forradalom idején, amikor IX. Pius megpróbálta re-formintézkedésekkel lecsillapítani a forrongó római népet. De hiába volt minden reform, a feldühödött tömeg meggyilkolta a pápa által kinevezett miniszterelnököt, Pellegrino Rossit, és a pápának el kellett menekülnie az Örök Városból. A kényszerházassága felbontá-sára a Szent Szék törvényszékéhez, a Sacra Rotához folyamodó Blanka hercegné és az unitá-

rius Adorján Manassé szerelmének hátterében ott az Örök Város 1848 tavaszán és nyarán. Jókai egyrészt igen nagy kedvvel mutatja be olvasóinak Róma műemlékeit és a nagyheti szertartásokat (mindazt, amelyet ő 1876. évi római útja alkalmával nem láthatott, hiszen akkor a pápa önkéntes fogsága kezdetén még alig mozdult ki a pápai palotákból),¹⁶ másrészt meg a római politikai eseményeket, IX. Pius kísérleteit a pápai állam megreformálására, miként gyilkolták meg a reformminiszter Pellegrino Rossit, miközben a római nép megostromolta és kifosztotta az arisztokraták palotáit. A harmincegyedik fejezet azzal a képpel zárul, hogy a pápa álruhába öltözve hintón elmenekül a forrongó városból, míg Blankát Manassé viszi haza magával Torockóra.

A történet második része Erdélyben játszódik a magyar–román testvérháború idején. A regény végén, a negyvennyolcadik fejezetben, ismét Itáliában járunk, tíz évvel később a solferinói csataterén vagyunk, ahol a szabadságharc után kényszersorozással Olaszországba vitt főhősnek, Adorján Manassénak és unitárius katonákból álló csapatának is részt kellene vennie a csatában. Vallásuk parancsához és esküjükhöz híven nem hajlandók fegyvert fogni embertársaikkal, egy puskalövés és kardcsapás nélkül zsoltárokat énekelve óriási veszteségek árán, de pusztá kézzel harcolva is elfoglalják a ciprusok dombját. A francia csapatok vissza akarják foglalni az állást, és a kis unitárius csapat ismét lábhoz eresztett puskákkal várja az ostromot. Jókai szerint „catalaunihoz hasonló újabb tömeggyilkosságot” csak egy csoda akadályozta meg: vihar kerekedett, mely véget vetett a csatának. A nagy kavarodásban Adorján és csapata olasz fogságba kerül. Bresciába viszik őket, ahol ők is a magyar légió katonái lesznek.¹⁷ Adorján Manassé őrnagyit rangot kap, és készülnek a másnapi csatára, ahol unitárius esküje ellenére fegyvert ragadva kellene harcba vezetnie embereit az osztrákok ellen, hogy harcoljanak hazájuk felszabadításáért. És akkor Krisztus, akinek képmása előtt hozta meg nehéz döntését, ismét lenyújtja hozzá a kezét, és a kokainmámorban révedező magyar tábornoktól megtudja, hogy nem kell harcolnia többé. Az osztrákok békét kötöttek. *A magyar légió feloszlatik. Tagjai számára büntetlen a bazatérés, s katonai szolgálat alól felmentés van biztosítva.*¹⁸

Jókai regényeinek *Risorgimento*-hivatkozásai alapján megállapítható, hogy a magyar író nagy érdeklődéssel szemlélte az olasz egység megteremtéséért folytatott politikai csatározásokat, melyeknek nagy befolyása volt a magyarországi események alakulására is. Rokonszenve kétségkívül a reformereké, megérti a garibaldisták hősi vállalkozásainak szükségességét is, de nem rejti véka alá, hogy visszaretentik a harcok közben elkövetett vérengzések, főleg a lakosság elleni brutalitás megtorlások, melyekben, sajnos, a magyar légió Itáliában maradt egységei is kivették részüket.¹⁹

ARANY LÁSZLÓ RISORGIMENTO-KÉPE

Jókai regényeiben a kritikus látásmódot még semlegesíteni tudja a romantikus elbeszélő stílus és az elmesélt történetek izgalmas változatossága. Más szemszögből közelít a magyar és olasz *Risorgimento* eseményeinek megítéléséhez a következő írónemzedék jeles képviselője, Arany László, aki jogi és pénzügyi pályája előtt íróként, irodalomtörténészként, folkloristaként és történészként is jelentős műveket alkotott, minden tekintetben méltónak bizonyulva édesapjához. Apja baráti köréből mindenekelőtt Csengery Antal volt nagy befolyással történelemszemléletének kialakulására,²⁰ melyben egyaránt megtalálható volt a kiegyezés utáni magyar politika és a Kossuth-emigráció délibábos álmainak kritikája, melyet híven tükröz 1880-ban, Kossuth Lajos emlékiratai első kötetének megjelenésekor írt tanulmánya *A magyar emigráció mozgalmairól.*²¹

A romantikus álmok és a valóság ellentétének irodalmi feldolgozását a kor egyik legjelentősebb irodalmi alkotásában, az 1872-ben kiadott *A délibábok hőse* című verses regényében

valósította meg. Az olasz nyelvű Dante-mottóval kezdődő műben „*L'animo mio... si volse indietro a rimirar lo passo*”²² a Húbele Balázsnak nevezett főhőst ábrándjai az ötvenes évek magyar politikai ellenállási mozgalmába vezetik, melynek következtében besorozzák katonának, és Itáliába viszik, ahol elhatározza, hogy Garibaldihoz szökik, hogy részt vegyen az olaszok szabadságharcában, és egyúttal elfeledhesse otthon hagyott titkos szerelmét. Milánóban átszökik az olasz oldalra, majd Garibaldi önkénteseként elindul Szicília felé. A III. énekben (fejezetben) gyönyörű képekben számol be az *ősz vezér* hajóinak indulásáról és a Szicília és Nápoly felszabadításáról:

*Föl, föl tebát! Italia Unita!
El, dél-szigetre, mely még nyög rabul!
[...]
Föl a vitorlát! És himbálva rengett
Útjára a Lombardo s Piemont,
S mikorra a pitymallat földerengett,
A kis sereg már nyílt vízen osont.
Balázs is a földézetten merengett
Képzelve fölkereste a messze hont
Most útja attól messze elviszi,
De ez vezérli vissza, – úgy hiszi.*

*Negyednap Marsalánál partra szállnak,
Kijátszva Nápoly őrhajó-sorát.
Sziciliában ellent sem találnek,
Ki az voln'is, barátnál jobb barát,
Nápoly hadseregei csak szertemállnak;
Bosco vezér örül, ha táborát
El tudja vinni, míg át nem toborozzák:
Pár hét alatt övék a szigetország.
[...]
S bódol Palermo, Messina és Syracusea.²³*

És Balázs ismét álmodni kezd, abban reménykedik, hogy Dél-Olaszország felszabadítása után már nem lesz megállás:

*Dicső napok, magasztos pillanat!
Balázs előtt, vérmes próféta szemmel,
Nápoly, Velence, Róma, mind szabad,
Képzelve száll, mint gyorsröptű madár,
Nincs már előtte sem gát, sem határ.*

*Átszáll az Adrián, Alpok tetőm,
Hazája síkján s a Kárpátokon,
A Visztulának széltermő mezein,
Át tengeren, pusztán és hegyfokon,
És szerte mindenütt Európa földin
Az eszme terjed, ige megfogon,
Szabadság napja süt minden határra,
S még muszka-földre is jut egy sugára.*

Lát hős népeket, jármot ledobva,
 Szétverni elnyomók vén hadát,
 S egy szent ügyért, együtt fegyvert ragadva,
 Kívívni a legvégső nagy csatát;
 És ember embert többé nem tapodva,
 Mindent igazság, mindent jog hat át.
 S lessen szabadság, örökig menő...
 – Habó Balázs, van itt még bökkenő.

A bökkenő a politika, a nemzetközi helyzet, mely, mint köztudott, már akkor is mindig fokozódott, és hát sok volt már akkor is a politikus:

...sok a filiszter,
 A parlament, kormány s Cavour miniszter.

S míg ő legyőzné már a fél világot,
 Ezek egyszerre azt mondják: megállj!
 És tétlenül hever seregök soká ott,
 Míg jön, nyakukra ül az új király.
 S harc helyett, miért szívök sóvárgott,
 Rest béke örvén nő a lomba máj,ű
 Marad nyakán a népnek régi járma,
 S eloszlik a rajongók édes alma.

Ott bonfi bonfival meghasonlik.
 Az agg hős búsan Capreraba tér;
 Csapatja, mint jámbor nyáj, szertebomlik,
 Lebül a hirtelen itali vér.²⁴

Balázs Garibaldival marad, és még részt vesz az 1863-évi akcióban, amikor Aspromonte hegyeinél a királyi csapatok szétverik a garibaldistákat:

Így fut Balázs is, és futott biába.
 Jött Aspromont, s ügyük végképp bukott;
 Sebet kapott öreg vezér lába:
 S mankóra azzal hány szép terv jutott.²⁵

Hübele Balázst kettős vereség éri, mert Nápolyban találkozik régi barátjával, akitől megtudja, hogy míg ő a szabadságért harcolt, szerelme barátja felesége lett. Balázs felhagy az álmodozással, és Angliába utazik, bejárja Európát, hogy aztán hazatérve otthon hazája javára fordítsa mindazt, amit külföldön megtanult. Természetesen ezek a tervei sem válnak valóra, az otthoni mocsár minden újítást, tervet meghíúsít, s Balázs ábrándjaiban és érzelmeiben is megszegyenülve önként elfogadja, hogy maga is belefeküdjék a semmittevés mocsarába.

Arany László keserűen fogalmazza meg a szabadságharcokat követő nemzedékek sorsát és jövőjét:

Ki a jövőnek adta ifjúságát
 Majd cserbenhagyja ifjúsága is;

*Korán ha megnyitá tavasz-virágát,
Könnyen befűgy s kopár lesz a fa is:
Ki lelke ifjú ép rugékonyságát
Hamar fészáti, gyorsan lankad is:
Aranyt tojó tyúk a jövő, de dőre
Kézzeled ne vágd föl a begyét előre.*

*Ne tarts veszélytől, dicsben meg ne bízzál,
Másképp üt ez ki, mint eszedbe jut.
Nagy férfi nem léssz s rongy sem. Ritka Caesar,
Kinek beválik az aut-aut. –
Leszünk bizony: beamter, gazda, csiszár,
Meglakjuk ottbon a sáros falut,
S elfelejtünk mindenféle mámort,
Eszményvilágot, Múzsát, Marsot, Ámort.*

...

*Ne csüggy rajongva sem hazán, se népen,
Majd csak megélnék, úgy abogy, azok;
Túlbit, túl-kétkedés egykint hazug,
Köztük leled meg a valót középén,
Az emberek se szentek, sem gazok; –
A baza dolga: gordius-kötés,
De kard nem oldja meg, csak küzködés...²⁶*

Az Arany László által megrajzolt *Risorgimento*-kép már semmiképp sem nevezhető romantikusnak. Reális történeti-politikai elemzéssel mutatja be az eseményeket, és nem rejti el (mint Jókai) keserű ítéletét azokról a filiszterektől, akik megcsalták a népek várakozását, sem azokról, akik álmok álmodójaként feláldoztak sok fiatal életet saját politikai álmaik vagy ambíciójuk érdekében. Szauder József halála előtt írt utolsó olasz nyelvű tanulmányában úgy vélekedik, hogy Arany László művét az az aggodalom ihlette, hogy nehogy az olasz szabadságharc ügye is olyan kompromisszummal érjen véget, mint ahogy az Magyarországon történt.²⁷

Jókai Mór és Arany László művei mellett még hosszan lehetne sorolni azokat a századvégén írt magyar novellákat, visszaemlékezéseket, ahol a szereplők vagy a szerzők az olasz egységért folytatott harcok idején korábban fordultak meg Itáliában, vagy ahol annak lehetünk tanúi, hogy Magyarországon még évtizedek elteltével is továbbélt az olasz *Risorgimento*, Garibaldi harcainak emléke. Ezek közül csak kettőt említenénk meg, Mikszáth Kálmán *Garibaldi butéllái* című elbeszélését, melyben egy vidéki magyar cipészmeister tisztelete jeléül csizmát készít, és küld az agg Garibaldi számára, aki cserében saját szüretelésű borát küldi el a garibaldista érzelmű cipészmasternek. A másik mű pedig nem más, mint Molnár Ferenc 1907-ben írt híres, minden magyar és olasz fiatal által olvasott regénye, a *Pál utcai fiúk*, ahol Boka és Nemecek és a Pál utcai fiúk csapata Kossuth katonáihoz méltóan utolsó csepp véréükig védik a „hazát”, a farakásokkal teli grundot, míg Ács Feri fűvészkerti csapata azért öltözik a garibaldisták vörös ingébe, hogy ezzel is hangsúlyozzák szabadságvágyukat, bátorságukat, és mint Garibaldi Sziciliát, meg akarják hódítani a focizásra alkalmas grundot. Végeredményben Molnár Ferencnek igaza volt, Pál utcaiak vagy fűvészkertiek, mindannyian Húbele Balázsok, Kossuth és Garibaldi gyerekei, délibábok hősei vagyunk.

J E G Y Z E T E K

- 1 Jelen tanulmány a Torinói Tudományos Akadémián 2011. június 8–9-én rendezett nemzetközi konferencián tartott előadás magyar változata.
- 2 Jászay Magda: *Párbuzamok és keresztvezdészek. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből*. Budapest, Gondolat, 1982, Cicero, 2000, 336–368; Id. *Il Risorgimento vissuto dagli ungheresi* (Magyarok az olasz Risorgimentóban). Soveria Mannelli, Rubbettino, 2000.
- 3 T. Erdélyi Ilona: Viaggiatori ungheresi dell'epoca delle riforme in Italia (Reformkori magyar utazók Itáliában), in *Italia e Ungheria. Dieci secoli dei rapporti italo-ungheresi*. Szerk. Horányi M., Klaniczay T. Budapest, Akadémiai, 1967, 263–280; Id. Viaggi di studio di „studenti inconsueti” ungheresi in Italia nella prima metà dell'Ottocento (Magyar utazók itáliai „tanulmány útja” Itáliában a XIX. első felében), in *Roma e l'Italia nel contesto della storia delle Università ungheresi* (Róma és Itália szerepe a magyar egyetemtörténetben). Szerk. G. Arnaldi, C. Frova e P. Sárközy. Roma, Dell'Ateneo, 1985, 167–180.
- 4 Vö. Várady Imre: *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria* (Az olasz irodalom története és hatása Magyarországon). Roma, 1931, I, 337; Szauder József: Dante a XIX. század magyar irodalmában, in *Dante a középkor és a renaissance között*. Szerk. Kardos Tibor. Budapest, Akadémiai, 1966, 508–519. stb.
- 5 *Vörösmartyhoz (Midőn a nemzetgyűlésben augusztus 21-én a badügyben a többséggel szavazott)*.
- 6 A fogságba elhurcolt költő alakja a két világháború közötti időben is megihletett egy olasz költőt: Armando Lucifero poémát írt *Petőfi in Siberia* címmel. Vö. A. Lucifero: *Versi*. Crotone, 1929, 3–92.
- 7 *(És Te Sándor, aki a kardot énekelte meg verseidben, ott vesztél el... Ott tűnt el örökre. Talán a zord begyek mögött halt meg, és balála előtt hallatta hangját, de senki sem hallotta meg.)*
- 8 G. Carducci: *Goffredo Mameli*, in *Opere. Edizione Nazionale, XVIII*. Bologna, Zanichelli, 1937, 410.
- 9 Meltzl Húgó: *A szicíliai Petőfi-iskola*. Kolozsvár, 1879; A. Cottignoli: *Petőfi in Italia*. „Rivista di Studi Ungheresi”, VII, 1992, 33–47; R. Ruspanti: *L'immagine romantica di Petőfi in Italia*. „Rivista di Studi Ungheresi”, 1998, 13, 11–26; Id. *Sicilia e Ungheria. Un amore corrisposto. Echi letterari della presenza magiara in Sicilia nell'Ottocento* (Kölcsönös szerelem: Szicília és Magyarország. Magyar kulturális jelenlét a XIX. századi Szicíliában). Messina, Sampieri, 1991.
- 10 S. Petőfi: *Poesie*. A cura di P. Santarcangeli. Torino, UTET, 1985.
- 11 L. Pálkás: *Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese in Italia* (Bibliográfia segédlet a magyar irodalom és nyelv olaszországi tanulmányozásához). Napoli, Cymba, 1970; P. Sárközy: *Le traduzioni delle opere letterarie ungheresi in Italia*. „Rivista di Studi Ungheresi”, (XVIII), 3–2004, 7–16; A magyar irodalom fogadtatása Olaszországban (1849, 1956, 2009), in AA. VV., *Túl minden határon. A magyar irodalom külföldön*. A cura di É. Jeney e I. Józán: Budapest, Balassi, 2008, 49–64; Antonella Ottai: *Eastern. La commedia ungherese sulle scene italiane fra le due guerre mondiali* (Keletiesen. Magyar színjátékok az olasz színpadokon a két világháború között). Roma, Bulzoni, 2010, 427; A. Rosselli: *Amikor a Cinecittà magyarul beszélt*. Szeged, Olasz tanszék kiadása, 2005.
- 12 Trento, Trieszt, Fiume és a dalmáciai olasz városok, a németek többség lakta Dél-Tirollal együtt majd csak az első világháborút követő békeszerződések következtében lesznek Olaszországhoz csatolva.
- 13 *Jókai Mór Összes Művei*. Szerk. Nagy Miklós. *Fekete gyémántok*. Szerk. Nacsádi János. Budapest, Akadémiai, 1964, II, 150, 152.
- 14 Uo. II. 158–160. Jókai a *Fekete Gyémántok* szereplőit is, szokása szerint a kor hírlapi krónikáinak alapján alkotta meg. Kaulman Felix bankár alakjához a modellt André Langrand-Dumonceau belga bankár nyújtotta, aki korának „Kulcsár-ja” volt. Alacsony sorból (péklegényből és idegenlégiós katonából) küzdötte fel magát pénzügyi zsenivé. IX. Piuszt és a pápai államot segítő pénzügyi manőverei számára megnyerte a francia arisztokrácia katolikus képviselőit, főleg az özvegyeket, akik mindenüket a pápára, illetve annak pénzügyi támogatójára hagyták. Komoly pénzügyleteket folytatott Magyarországon is, ahol a Bécsben alapított Anker és Vindobona bankjain keresztül a magyar vasúti panamák egyik fő lebonyolítójává vált. 1870-ben csődöt jelentett, és ezt követően a tönkretett emberek tucatjai váltak földönfutóvá. Külföldre szökött, távollétében 12 évi fegyházra ítélték, de hasztalan, mert haláláig jómódban élt Brazíliában. Vö. J. Myns, *Langrand-Dumonceau promoteur d'une puissance financière catholique*, Bruxelles, 1960.

Sámuel apát alakját a hatvanas évek magyar politikájának egyik leghírhedtebb alakjáról, Danielik Jánosról mintázta (1817–1888), aki 1849 után a bécsi kamarillával összejárású katolikus magyar hírlapírás egyik jelentős alakja volt, majd az ötvenes években Kemény Zsigmond politikai barátai közé tartozott. Egri kanonok, pápai kamarás, majd címzetes prépost lett, 1858-ban a Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának is beválasztották. A kiegyezés után ő volt a fő támogatója a Langrand-Dumonceau bankház magyarországi beruházásainak, a vasúti panamáinak, illetve annak a gyűjtésnek, mely során a magyar arisztokrácia támogatni kívánta a pápai államot az Olasz királysággal szemben. Róma eleste és a belga–francia anyabankház csődje után, a vasút–panama ügyeinek kipattanása idején Danielik társadalmi és politikai helyzete is lehetetlenné vált, és mint Sámuel apát a regényben visszavonult a premontrai rend jászói kolostorába, majd később Egerben élt kanonoki javadalmaiból. Danielik a magyar progresszió egyik fő céltáblája volt, erkölcstelen iszákos élete miatt csak „cserdugasznak” nevezték. Eötvös József, Falk Miksa és Gyulai Pál mellett Jókai is cikkek sorozatában, az *Üstökös* című lapjában közölt *Szamuélsz püspök leveleiben* pellengérezte ki a mindenkit becsapó pap-politikust, akinek egyedüli célja csak a püspöki cím megszerzése lett volna. Vö. Nacsády József: A regény valóságalapja: Események, szereplők, in *Fekete Gyémántok*, i.m., I, 286–302.

- 15 *Jókai Mór Összes Művei*. Szerk. Nagy Miklós. *Szerellem bolondjai*. Szerk. Harsányi Zoltán, Budapest, Akadémiai, 1963, 29–48.
- 16 1876. évi római útját és az akkor látott igen szegényes húsvéti szertartásokat az *Utazás a barangokkal együtt* című útleírásában örökítette meg. Vö. *Jókai Mór munkái*, 81. *Útleírások*. Szerk. Lukácsi Sándor. Budapest, Unikornis, 1999; Sárközy Péter: *Róma, mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában. Magyarok emlékei Rómáról*. Budapest, Romanika, 2010, 81–82.
- 17 *Egy az Isten. Jókai Mór Összes Művei*, 69. Szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Sajtó alá rendezte Szekeres László. Budapest, Akadémiai, 1970, II, 322–331.
- 18 Uo. 332–336.
- 19 Pasquale Fornaro: *Stefano Türr. Una biografia politica* (Türr István politikai életrajza). Soveria Mannelli, Rubbettino, 2005.
- 20 Vö. Németh Géza Béla bevezető tanulmánya, in *Arany László Válogatott Művei*. Budapest, Szépirodalmi, 1960, 7–109.
- 21 Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. Budapest, Atheneum, 1880.
- 22 A teljes idézet Babits fordításában így hangzik: *És mint ki tengerről jött, sok veszéllyel / amint kiért libegve, visszafordul, / még egyszer a vad vízben nézni széllyel, / úgy lelkem, még remegve borzalomtúl, / végignézett a kiállt úton újra, / melyen még élve senki sem jutott túl. Pokol*, I, 22–27.
- 23 Uo. 165–167.
- 24 Uo. 167–168.
- 25 Uo. 170.
- 26 Uo. 199–200.
- 27 J. Szauder: *Immagini del Risorgimento italiano nella narrativa ungherese del secondo Ottocento* (Az olasz Risorgimento képei a XIX. század második felének magyar elbeszélő irodalmában). „La cultura nel Mondo” (XIX), 1975, 1–3, 17–24.

SÁRKÖZY PÉTER (1945) a Római Magyar Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára.